

Hur planerar man för ett framtida jämställt samhälle utan att varken befästa dagens ojämliketer eller negligera dem?
Anita Larsson diskuterar dilemmat och föreslår metoder för att undvika denna paradox.

Makten över rummet: Om genusperspektiv i samhällsplaneringen Anita Larsson

Samhällsplanering associeras framförallt med utveckling av offentliga rum och sfärer. Dessa har av tradition tillhört männens värld men som regel beskrivits som könsneutrala arenor. Den privata har samtidigt setts som kvinnornas värld. Hur ser det ut idag, då både kvinnor och män deltar i yrkesarbete och politik och i princip förväntas delta på jämlika villkor i omsorgen av hem och familj? Har samhällsplaneringen lyckats fånga upp jämställdhetsmålen och medverkat till att skapa lika förutsättningar och utvecklingsmöjligheter i arbetslivet samtidigt som den underlättat delat ansvar för hem och barn? Har den medverkat till att upphäva den klassiska underordningen av det privata i relation till det offentliga?

Detta är angelägna frågor för samhällsplaneringen. I mina studier har jag funnit att den inte har lyckats särskilt väl med att förverkliga de generella jämställdhetsmålen. Anledningen till bristande resultat kan vara både en

allmän ovilja till förändring bland dem som arbetar med samhällsplanering, och avsaknad av kunskaper. Men svårigheterna kan också böttna i metodologiska brister. Samhällsplaneringen har haft svårt att hitta former för integrering av jämställdhetsmålen på ett sätt som också gagnar långsiktiga förändringar av relationen mellan män och kvinnor mot större jämställdhet. Istället är det inte ovanligt att rådande genusordning förstärks genom de inblandades sätt att förhålla sig till kön och rum. Genusforskningen och planeringsforskningen har här en viktig uppgift i att bistå utvecklingen av jämställdhetsarbetet i stort.

Att hantera kravet på jämställdhet i samhällsplaneringen är nämligen att balansera på slak lina. Problemet att förena feminismens dubbla målsättning, att artikulera kvinnors röster utan att befästa de köns kategorier som frigörelsen riktas mot, blir extra tydlig.¹ Planering i olika former pekar framåt mot ett förändrat samhälle, där jämställdhet bör råda,

men utgår från dagens situation, där viss ojämställdhet råder. Om dagens situation, med olika villkor för män och kvinnor, tas för given i förslag till förändringar kan resultatet bli att man genom planeringen befäster denna situation snarare än förändra den. Om istället framtidens jämställda samhälle tas som utgångspunkt, det vill säga ett samhälle med färre skillnader mellan män och kvinnors livsvillkor, är det stor risk att kvinnors erfarenheter, önsknings och drömmar (byggda på dagens situation) negligeras. Dessa erfarenheter måste synliggöras på något sätt, men frågan är hur detta ska ske? En praktiker kan uppleva att det blir fel hur han eller hon än gör. Ett annat dilemma är att genusperspektivet i verksamheten, det vill säga att genom utformning av planer bidra till att skapa jämställdhet för medborgarna i samhället, lätt förväxlas med jämställdhetskraven för arbetsplatsen (till exempel jämn könsfördelning, lika lön för samma arbete och lika befordringsmöjligheter). En sådan förväxling kan medverka till att låsa fast kvinnor, liksom män, i rådande roller.

I denna artikel skall jag diskutera några exempel på hur underordning i samhället analyseras och hanteras av praktiker och forskare inom verksamheten samhällsplanering. I fokus står territoriella frågor, det vill säga den del av planeringen som handlar om rumslik utveckling och gestaltning av regioner, städer, samhällen och landsbygd. Jag kommer att behandla såväl planeringens teori och praktik som betydelsen av begreppen jämställdhet och genus i relation till planering. Min genomgång berör därmed fyra fält: planeringen praktik och teori ställd mot jämställdhetens praktik och teori.² Intressanta frågor uppstår i mötet dem emellan, särskilt i mötet mellan planeringsteori och genusteori. Vad händer när man synar själva planeringsprocessen med genus-

glasögon? Det är först då, menar jag, som möjligheter att utveckla nya förhållningssätt i planeringspraktiken uppstår, möjligheter som kan häva underordningens mekanismer och medverka till ökad jämställdhet i samhället. Ett samspel mellan teori och praktik är också nödvändigt:

Om ojämlikheter och dominans fortsätter att vara ett resultat av planeringspraktiken, som så ofta är fallet, måste man undersöka *bakomliggande* teorier och metoder och vad som upptäcks där måste åtgärdas.³

Artikeln inleds med en beskrivning av planeringens jämte jämställdhetens praktik och hur mötet dem emellan ser ut idag. Därefter granskar jag kritiskt olika förhållningssätt till underordningens mekanismer när det gäller makten över rummet. Två konkreta frågeställningar som jag bedömer väsentliga i en könsteoretisk analys av planering står i fokus. Den ena berör användningen av termen behov, den andra gäller frågan om ökad representation av kvinnor är en tillräcklig åtgärd för att säkerställa makten över rummet. Därefter presenteras ett alternativt planeringsteoretiskt förhållningssätt som inte är knutet till dagens könsmonster och därför kan bidra till att det politiska målet om ökad jämställdhet i samhället förverkligas. Det nya förhållningssättet bygger på begrepp som vanligen inte används inom planeringen, nämligen vardagslivsperspektiv, reproduktion och produktion, samt metoder för kunskapsinsamling byggda på en feministisk kunskapssyn.

Artikeln utgår från ett forskningsprojekt, Genusperspektiv i översiktlig planering, som behandlade främst kommunal översiktsplanering, och där syftet var att beskriva vad ett sådant

perspektiv innebär, eller skulle kunna innebära.⁴ Projektet har följts upp genom fortsatta analyser av planeringsrapporter och genusteoretiska diskussioner med anknytning till fysisk planering. I detta arbete har jag tagit hjälp av feministisk, främst internationell, kritik av planeringens könsneutrala förhållningssätt.

Planering och jämställdhetsarbete i praktiken

Min diskussion utgår alltså från två områden inom politiken, jämställdhet och samhällsplanering. Bakom planeringsverksamheten finns många aktörer: planerare, arkitekter, politiker och byggherrar. Även medborgare kan ingå mer eller mindre aktivt. Det dagliga planeringsarbetet vilar i stor utsträckning på utveckling av praxis men även på kunskaper som tillförs utifrån, till exempel från planeringsteoretiska arbeten. Arbetet styrs också av lagar. Den fysiska planeringen regleras främst av Plan- och bygglagen från 1987.⁵ En för planering viktig aspekt utgör transportplanering, som inte bara styrs av Väglag och Lagen om byggande av järnväg utan också av sex transportpolitiska mål.⁶ De viktigaste planformerna enligt Plan- och bygglagen är översiktsplan och detaljplan och för dessa har kommunerna ansvar. Regional planering som nu främst bedrivs av länsstyrelserna, alternativt de nya regionerna, styrs inte av motsvarande formella lagar. Däremot finns en förordning om regionalt utvecklingsarbete i vilken det betonas att i analyser för den regionala utvecklingsstrategin skall jämställdhet, vid sidan om ekologisk hållbarhet, beaktas.⁷ Regionala utvecklingsprogram (RUP) är en ny form av planering som är under utveckling. Tanken är att de kommunala översiktsplanerna skall samverka med de regionala utvecklingsprogrammen, inte minst vad gäller rumsliga eller territoriella frågor.⁸

Själva lagtexten i Plan- och bygglagen innehåller inte termen jämställdhet men i den inledande portalparagrafen framhålls att lagen skall främja ”en samhällsutveckling med jämlika och goda sociala förhållanden”.⁹ Jämlikhet ses som ett bredare begrepp som inkluderar jämställdhet och därför ska Plan- och bygglagen tolkas så att planeringen skall verka för jämställdhet mellan könen.¹⁰ I propositionen som föregick lagen framhölls att den översiktliga planeringen är den främsta arenan för att utveckla jämställdhet, eftersom det är på den nivån som lokalisering av bebyggelse och arbetsplatser diskuteras. En utspridd och illa lokaliserad bebyggelse kan avsevärt försvåra för kvinnor och män att på lika villkor förvärvsarbета och delta i samhällslivet, påpekade författarna bakom propositionen, kloka tankar som inte tagits på allvar.¹¹ Översiktsplanens strategiska roll vid lokalisering av till exempel bostäder och arbetsområden är anledningen till att forskningsprojektet fokuserade på just den sortens planer.

För transportpolitiken finns däremot ett av riksdagen antaget mål från 2001 som uttryckligen tar upp frågan om jämställdhet. Detta mål utgör ett tillägg till fem tidigare mål. Målet anger direkt vad jämställdheten innebär:

Vägtransportssystemet utformas så att det svarar mot både kvinnors och mäns transportbehov. Kvinnor och män skall ha samma möjligheter att påverka transportsystemets tillkomst, utformning och förvaltning, och deras värderingar ska tillmätas samma vikt.¹²

I planeringsrapporter utvecklas sällan vad jämställdhet faktiskt innebär för uppgiften, men det verkar vara rimligt att utgå från att det generella politiska jämställdhetsmålet,

med sina delmål, ligger till grund för införandet av jämställdhet i merparten av all planering.¹³ Uppgiften att introducera målen och deras tillämpning har främst vilat på länsstyrelsernas jämställdhetsexperter som i sitt arbete använder sig av en rad metoder och redskap utvecklade bland annat av jämställdhetsenheten inom regeringskansliet. Dessa är tänkta att komma till användning inom många olika ämnesområden, inte specifikt inom planering. För integrering av målen i praktisk verksamhet har handboken *Gör det jämt. Att integrera jämställdhet i verksamheten* tagits fram.¹⁴ Där nämns till exempel redskap som 3R-metoden (Representation, Resurser, Realia) och JämKAS (Kartläggning, Analys, Slutsats). För användning specifikt inom planering har några länsstyrelser tagit fram checklistor.¹⁵ Även Boverket och Kommunförbundet har givit ut handböcker, men genusperspektivet är där sparsamt företrätt.¹⁶ Genusforskningens engagemang i planering är också begränsat.¹⁷

Flertalet handböcker och redskap är otillräckliga eftersom de är för generella eller saknar analys av underordningens mekanismer i själva planeringsprocessen. Även om handboken *Gör det Jämt* framhåller att det finns en risk att fastna i kartläggningen och metoden JämKAS uppmanar användare att ”utmana normerna” och ”ifrågasätta könsmönster och stereotyper” är det mycket begärt att de inblandade praktikerna ska se, eller vilja se, rådande normer och könsmönster när inga redskap för ifrågasättandet ges.¹⁸ Kartläggningar inskränker sig därför ofta till framtagna numeriska värden för kvinnors och mäns medverkan i processens olika moment.

Resultatet av det tidigare forskningsprojektet visade också att introduktionen av jämställdhetsfrågor är en oerhört trög process. En rad problem är förenade med att ha generella

mål som utgångspunkt. Ett problem är att inget sägs om vilka medel som krävs för att uppnå dem. Också själva formuleringarna kan leda till svårigheter. Ofta betonas att kvinnor och män på olika sätt ska bli lika, något som är svårt att relatera till planering, eftersom de fysiska strukturerna (som till exempel gator, bostadsområden, affärer) som planeringen behandlar i princip är tillgängliga för såväl kvinnor som män.

Just nu genomgår Plan- och bygglagen en mer omfattande revidering.¹⁹ I förslaget lyfts vissa aspekter fram som är av intresse för min diskussion men i lagtexten föreslås inte heller nu termen jämställdhet ingå. Däremot ges i själva lagtexten social hållbarhet en framskjuten position i förhållande till ekologisk och ekonomisk hållbarhet. I slutbetänkandet betonas att jämställdhet är en del av den sociala hållbarheten samt att det allmänna intresset omfattar flera nationella mål. Förutom jämställdhetspolitiken inbegrips handikappolitiken, folkhälsopolitiken, integrationspolitiken, samt barn- och ungdomspolitiken. Denna precisering är viktig. Ibland refererar planerare till de allmänna intressena som skäl för att *inte* arbeta med ”jämställdhet” med motiveringen att ingen grupp skall gynnas på bekostnad av andra. Återstår att se om slutbetänkandets formuleringar hamnar i glömska, på samma sätt som de goda tankarna i förarbetarna till gällande lag, eller om de leder till en verklig utveckling av planeringsprocessen.

Också jämställdhetsmålet har under våren 2006 fått ny lydelse. Det övergripande målet lyder nu: ”Kvinnor och män skall ha samma makt att forma samhället och sina egna liv.”²⁰ I kommentarerna till slutbetänkandet framhålls att målet är framåtsyftande, inte återspeglande, och att det inte enbart handlar om ”kvantitativa förändringar eller om att rätta till skevheter

och hindra diskriminering”.²¹ Även om detta bedöms som viktiga frågor av utredningen, framhålls att ett framtida jämställt samhälle utmärks av en genusordning som skiljer sig från dagens. Målet syftar ”på någonting som idag är okänt för oss, som vi kanske till och med kan ha svårt att föreställa oss. Hur ser ett samhälle ut som inte ordnar och underordnar utifrån kön?”²² Dessa kommentarer identifierar med all tydlighet de dilemman i arbetet med att integrera jämställdhet i samhällsplaneringen jag inledningsvis tog upp.

Behov eller erfarenhet?

Jämställdhet är framförallt ett politiskt begrepp som används för att beskriva relationen mellan kvinnor och män. Det är också den term som används både i myndigheters rapporter och i planernas praxis, även om begreppet genusperspektiv numera blivit allt vanligare. Vanligt är också att man utgår från begreppet behov, såsom i det transportpolitiska målet. Tanken är att kvinnors behov skiljer sig från männens, även i framtiden, vilket ger associationer till biologiskt baserade oföränderliga behov som är knutna till kön. Begreppet behov används framförallt inom socialtjänsten men även planerare använder sig ofta av det, kanske som en kvarleva från välfärdens dagar. Tolkningen av begreppet är emellertid inte självklar.²³

Jag menar att vi istället måste använda oss av begrepp som inrymmer möjlighet till förändring och är processinriktade, snarare än målinriktade begrepp som jämställdhet. Genus är ett sådant begrepp och jag ansluter till Robert Connells teori som tar avstånd från användandet av genus som ett sätt att beskriva skillnader och från tankar på dikotomi och kontrast. Han betonar istället hur ”samhället, på en rad olika sätt, *riktar sig till* våra kroppar

och spelar på de reproduktiva skillnaderna”.²⁴ Genus handlar därför om ”hur samhället förhåller sig till människokroppen och vilka konsekvenser detta får både i vårt privatliv och för mänsklighetens framtid”.²⁵ Vidare framhåller han att genusmönster skiljer sig mellan olika kontexter och att genusordningen ständigt förändras: ”Genusordningen fortplantas socialt (inte biologiskt) genom kraften hos de strukturer som begränsar det individuella handlandet.”²⁶ Genus är alltså ett dynamiskt begrepp som inte bör kopplas ihop med termer som kvinnligt, manligt, behov eller biologiska egenskaper.²⁷

De begränsningar det innebär att utgå från jämställdhet, och från vad som uppfattas som kvinnors (och mäns) behov, visar sig med all tydlighet i följande exempel på hur mål omsätts i verksamhet. För att få till stånd den önskvärda regionförstoringen i Skåne finns planer på att bygga en snabbjärnväg mellan Malmö och Simrishamn. För en delsträcka har Banverket tagit fram en så kallad stråkstudie. I rapportens slutavsnitt där man går igenom förslagets möjligheter att uppfylla de trafikpolitiska målen skriver man så här: ”Fler kvinnor än män är beroende av ett väl fungerande kollektivtrafiksystem. Samtliga strategier ger förbättringar av kollektivtrafiken och bidrar därför till ett jämställt transportsystem.”²⁸

Är detta en meningsfull tolkning av vad ett jämställt transportsystem innebär? Borde det inte vara tvärtom, kollektivtrafiken skulle vara mer jämställd om också fler män använde sig av den? Det var just fokuseringen på behov som SIKÅ (Statens institut för kommunikationsanalys, en myndighet som arbetar inom transport- och kommunikationsområdet) värjde sig emot och ville undvika när det fick i uppdrag att utveckla etappmål för ett jämställt transportsystem.²⁹ I sin rapport är

SIKA ambivalent inför att lyfta fram just kvinnliga behov, författarna inser att det kan leda till ett konservera kvinnors situation idag och låsa fast dem i traditionella könsroller. Man konstaterar att en sådan inriktning av transportpolitiken ”skulle kunna motverka både de strävanden som delmålet egentligen kan antas ge uttryck för och jämställdhetspolitiken i stort”.³⁰ I deras förslag på etappmål uppmärksammades därför behovet av mer forskning inriktad på ”typiskt kvinnliga och manliga perspektiv på transportfrågor”. Det ansågs särskilt viktigt att få fram kunskaper om ”vad som ligger bakom skillnaderna mellan mäns och kvinnors värderingar” och i så fall om ”kvinnor och män i grunden har olika värderingar” eller om de är ”ett uttryck för skillnader i erfarenhet, vanor och glapp mellan resbehov och resmönster?”³¹

Trots SIKAs påpekande har det i kölvattnet på det transportpolitiska målet följt en rad rapporter som utifrån kvinnors behov resonerar på ett likartat sätt som exemplet ovan. Utvecklingsarbetet har hittills varit fokuserat på att hitta skillnader i kvinnors och mäns resvanor, men man har inte i nämnvärd grad varit intresserad av vad som ligger bakom dessa skillnader.³² Banverkets senaste dokument pekar dock på ett annat förhållningssätt.³³

Jag menar att man, istället för behov, måste diskutera mäns och kvinnors erfarenheter. Erfarenheternas föränderliga karaktär går väl ihop med tanken om föränderliga genus, i motsats till eviga behov. För att inte skapa ett samhälle som ”ordnar och underordnar utifrån kön” måste termer som manligt och kvinnligt ersättas med termer som inte knyts till kön. Som alternativ kommer jag därför att i det följande utveckla ett förhållningssätt som innebär att fokus sätts på begreppsparen reproduktion/obetalt arbete respektive pro-

duktion/lönearbete. Dessa begreppspår, menar jag, kan idag relateras till mäns och kvinnors traditionella erfarenheter. Samtidigt behöver de inte relateras till framtida föreställningar om vad som är manligt respektive kvinnligt. Vidare menar jag att dessa erfarenhetsområden idag inte ges lika värde i planeringsprocessen. Istället sker i den fysiska planeringen en underordning, kanske omedvetet, av just de frågor som tillhör reproduktionens område, vilket ofta också sker i samhällsplanering i stort. Om planeringen skall kunna verka för större jämställdhet måste fokusering ske på just denna underordning.

Kvinnors makt över rummet

Underordningen har tolkats på olika sätt och därför finns idag olika förslag på hur man ska komma till rätta med den. Ett sätt är att betona nödvändigheten av kvinnliga planerare och politikerns position och medverkan i planeringsprocessen. Med planeringsprocess menar jag allt från programarbete till samråd, utställning och antagande.³⁴ Kanske inte helt oväntat menade många planerare som intervjuades inom forskningsprojektet att fler kvinnliga planerare utgjorde lösningen på en mer ”jämställd” planering. Men också forskare ser kvinnors medverkan i planeringen som ett sätt att komma till rätta med underordningen i själva planeringsprocessen. Ett exempel är den analys av makten över rummet som Tora Friberg gör i anslutning till en diskussion om behovet av ny kunskap och bättre beslutsunderlag inom transportssektorn.³⁵ Hon ser det som den kanske viktigaste insatsen att öka kvinnliga planerare och politikerns delaktighet i det rådande planeringssystemet. Denna delaktighet kopplar hon till frågan om makt: vem har makt att planera, bygga och äga rummet? Också, Gertrud Åström, som tagit fram 3R-

metoden, tycks utgå från ett liknande antagande, det vill säga att omfattningen av de resurser som tilldelas kvinnor och den betydelse som tillmäts kvinnor och deras intresseområden ses som en direkt följd av antalet kvinnor i beslutande position. Sammanfattningen av de tre R:en blir speciellt problematiskt då metoden i praktiken ofta stannar vid att enbart kartlägga representationen medan övriga skevheter förblir dolda.³⁶

Frågan är om kvinnors och mäns numerärt lika medverkan i processen är en adekvat metod för att bryta underordningen inom planeringen. Kan man anta att kvinnliga planerare eller politiker med någon sorts automatik borgar för att just kvinnors intressen och erfarenheter kommer fram och tas hänsyn till i de rådande planeringssystem, som oftast är präglade av "könsneutralitet", rationalitet och uppifråntänkande? Inom politiken har troligtvis vad som beskrivits som "närvarons politik" en viss betydelse.³⁷ Begreppet har lanserats som ett sätt att överbrygga frågan om social representation kontra åsiktsrepresentation och det tillerkänner politikernas egna erfarenheter ett värde där partiprogrammet inte ger självklara anvisningar för ställningstagande. För en kvinnlig planerare är det däremot snarare så, som Ritzdorf framhåller, att det är ett medvetet val att utveckla ett genusperspektiv. Och när hon gör så måste hon också vara beredd på att bli ifrågasatt av sina kollegor.³⁸

Men resonemanget om numerär jämställdhet har brister, menar jag. Det viktigaste är, paradoxalt nog, just jämställdhetsaspekten. Liksom Eva Mark, anser jag, att jämställdhetsarbetet i första hand är en demokrati- och rättvisefråga. Det "handlar om individens frihet och rätt att välja livsstil och att definiera sig själv. Jämställdhet ger enligt detta synsätt individer av båda könen ökad möjlighet att

utveckla sin personlighet".³⁹ Det finns varken garanti eller saklig grund för att bara kvinnor skall/bör företräda det som vi idag gärna vill beteckna som kvinnligt. Som Eva Mark påpekar, så är inte ens alla genusforskare intresserade av jämställdhet.

Ett ökad medborgarinflytande, som också inbegriper ökat kvinnligt deltagande, innebär emellertid, menar jag, en annorlunda kunskapssyn som också medför att själva processen utvecklas i en kommunikativ riktning till gagn för jämställdheten. Jag återkommer till ämnet längre fram.

En annan invändning mot synsättet att fler kvinnor i planeringsprocessen löser maktfrågan är att det fråntar manliga planerare ansvar för jämställdhetsfrågorna. Vidare bygger synsättet på att makten blir jämt fördelad bara det finns en numerär balans mellan könen när beslut fattas. Vad talar för att en numerär balans inte leder till att kvinnors erfarenheter blir åsidosatta i samma utsträckning som idag? Makten över rummet kräver en mer omfattande analys. Även här är Connells diskussion värdefull. Han framhåller att makten utgör en av fyra dimensioner av genussystemet. Det finns, menar han, "både organiserad, institutionaliserad makt och diffus diskursiv makt". Den senare "utövas genom vårt sätt att tala, skriva och skapa oss föreställningar".⁴⁰ Jag menar att planeringens praxis kännetecknas just av diffus diskursiv makt. En planeringsteoretisk analys medverkar till att synliggöra denna diskursiva makt.

Planeringsteoretisk analys av kvinnors underordning

Vad gäller den kommunala fysiska planeringen är kommunen skyldig att upprätta en kommundäckande översiktsplan som skall hållas aktuellt. Syftet är att skapa ett strategiskt instrument. Även om de fysiska aspekterna

står i fokus berörs ofta andra ämnesområden i strävandet att skapa ett hållbart samhälle. Förutom att föreslå lämplig lokalisering av bostäder, arbetsplatser och rekreationsområden brukar företagandets utvecklingsmöjligheter, handel och ibland även social service diskuteras. På basis av översiktsplanen görs detaljplaner för mindre områden, till exempel för sådana som kan bli aktuella för bostadsbebyggelse. Det faktum att fysiska planerare arbetar med två nivåer, översiktsplanen och detaljplanen, underlättar nedanstående analys. Men jag bedömer att den även är tillämpningsbar på andra former av planering, till exempel för de regionala utvecklingsprogrammen.⁴¹

Att planeringen bör vara könsneutral är en synpunkt som framfördes av många i forskningsprojektets intervjuer med argumentet att ingen grupp skulle gynnas speciellt. Detta gällde i synnerhet översiktlig planering. Konkret innebar det att vare sig kvinnor, män eller andra kategorier av medborgare identifieras. Inom detaljplaneringen var det däremot möjligt att identifiera kvinnors erfarenheter, behov och intressen menade dessa planerare. Mäns eventuellt specifika intressen var det däremot ingen som tog upp. Här framträder en dold (eller diffus diskursiv) underordning som jag skall visa på.

En analys av hur planerare kan resonera kring översiktlig planering (ÖP) och detaljplanering (DP) och relationen dem emellan visar hur underordningens mekanismer fungerar i själva planeringsprocessen. Resonemanget kan beskrivas med hjälp av följande två tankekedjor:

<p>ÖP → det kommunala rummet/(offentligt rum) → fysiska strukturer: bebyggelse, trafikleder, friytor → könsneutralt</p> <p>DP → bostadsområdet/(privata rum) → individers erfarenheter/(vardagslivserfarenheter) → kvinnor och män urskiljbara</p>

Figur 1

Enligt Plan- och bygglagen råder ett hierarkiskt förhållande mellan översiktlig planering och detaljplanering i så motto att översiktlig planering, för att kunna vara vägledande, tidsmässigt kommer före detaljplanering. Den översiktliga planeringen skall medverka till att utforma en "ändamålsenlig" struktur som ligger till grund för frågor på detaljplanenivå. Detta synsätt är i sig inte kontroversiellt men genom tankekedjornas konstruktion medverkar det till en tvåfaldig underordning av kvinnors erfarenheter. Det första ledet i underordningen, att beskriva översiktlig planering som könsneutral, leder till att specifikt "kvinnliga" eller könsmärkta erfarenheter och rum inte ryms inom den översiktliga planeringens frågeställningar och behandlas därför inte i det sammanhanget. Det andra ledet i underordningen består i att den "könsneutrala" översiktliga planeringen genom sina strukturer låser detaljplaneringen och bostadsområdets lokalisering, utformning med mera. På så sätt både utesluts och nedvärderas kvinnors erfarenheter i den översiktliga planeringsprocessen.

En bidragande orsak till detta synsätt är kanske ordet struktur. Plan- och bygglagen säger att planeringen skall bidra till en ändamålsenlig struktur, ett begrepp som lätt associeras till teknisk infrastruktur i form av till exempel vägar. Det skulle kunna vara lika befogat att tala om social infrastruktur, något som emellertid sällan görs.⁴²

Även om det kan finnas goda skäl till att vara kritisk mot att sätta likhetstecken mellan "kvinnligt" och frågor företrädesvis relaterade till den privata sfären och det privata rummet, är det ändå viktigt att uppehålla sig vid vilken betydelse dessa ämnesområden har eller skulle kunna få i den översiktliga planeringen. Finns det andra sätt att ta dem i beaktande än att förpassa dem till detaljplanenivån, vilket leder till att de blir underordnade planeringen på den översiktliga nivån? En könsteoretisk analys öppnar upp möjligheter att integrera en av tradition kvinnlig erfarenhetsvärld i den strategiska planeringen.

En icke-hierarkisk relation

I ovan nämnda tankestrukturer kring översiktlig planering och detaljplanering ingår dikotomin offentligt/privat, men det finns fler, mer osynliga, dikotomier inbyggda i tankekedjorna. Bruket av dikotomier har kritiserats många gånger inom könsteoretisk forskning.⁴³ Skapandet av dikotomier innebär att till synes hanterliga fack formas där en rad egenskaper samlas, som sedan kopplas till varandra. Samtidigt ges vissa kategorier lägre värde än andra. Så har till exempel kvinnor kopplats ihop med "privat" och "natur" och underordnats "offentlig" och "kultur", vilka associerats med män. Dikotomiernas konstruktion innebära en sorts ofrivilligt tvång att välja mellan till synes uteslutande kategorier. Erfarenheter från verkligheten kanske istället ger vid handen att det ofta handlar om en position någonstans på en skala mitt emellan ytterligheterna.

Begreppsparat offentlig/privat är nära kopplat till ett annat begreppspar, produktion/reproduktion. Reproduktion omfattar vård och omsorg i vid betydelse, vård av barn, äldre och sjuka. Det betraktas av tradition

som en kvinnlig uppgift och som tillhörande det obetalda arbetet, trots att betydande delar idag utförts inom den offentliga sektorn. Produktion står för framställande av varor och tjänster inom näringslivet (i vid bemärkelse) och är knutet till offentlighet och lönearbete. Produktionen har också traditionellt varit ett manligt ansvarsområde. Men produktion och reproduktion skall inte uppfattas som en dikotomi utan ett kontinuum, då det inte finns någon skarp åtskillnad. Det var också utgångspunkten för Lena Wängnerud när hon studerade kvinnorepresentationen i Sveriges riksdag för att kunna beskriva eventuella kvinnliga och manliga intresseområden i politiken.⁴⁴ Hon fann att utskottens olika arbetsuppgifter kunde placeras utefter en horisontell axel med reproduktion i ena ändan och produktion i den andra. När sedan kvinnors faktiska deltagande i olika utskott undersöktes fann hon att kvinnor oftare fanns i utskotten som kunde kopplas till reproduktion än till produktion. Egna erfarenheter och kunskaper, liksom nödvändigheten att specialisera sig i utskottsarbetet, framkom som förklaring från både manliga och kvinnliga politiker till det uppdagade könsmonstret. Kvinnors intresse för frågor kring vård och omsorg kan också ses som en indikation på den betydelse kvinnor tillmäter frågor relaterade till reproduktion. Wängnerud framhåller att det finns goda skäl för kvinnor att engagera sig i välfärdspolitiken eftersom den har möjliggjort för kvinnor att delta både i arbetslivet och i politiken. Kvinnors vardag har alltid varit strukturerad av politiska beslut, det nya är att denna vardag i större utsträckning blivit föremål för politisk debatt. Vad som sker kan beskrivas som en demokratisering av vardagslivet.

Analysen av olika områden inom politiken

utefter en horisontalskala, och inte som en hierarki, har inspirerat mig till att utveckla följande figur som även inkluderar nyckelbegrepp från den fysiska planeringen. I denna figur ses alltså den översiktliga planeringen inte som könsneutral utan som huvudsakligen ett traditionellt manligt intresseområde.

Reproduktion	Produktion
Social välfärd	Ekonomi/teknik
Privat sfär	Offentlig sfär
Kvinnors traditionella område	Mäns traditionella område
Detaljplanering	Översiktlig planering

Figur 2

I jämförelse med figur 1, utgör de olika begreppsparen här inte dikotomier i ett hierarkiskt förhållande utan ses istället som ytterligheter på en horisontell kontinuerlig skala där varje position har lika värde. Om man väljer detta angreppssätt kan man undvika att vissa planeringsområden blir underordnade. Nästa steg i att utveckla en "jämställd" planering blir att finna ett redskap som kopplar samman produktion med reproduktion, offentligt med privat, och så vidare. Vardagslivsbegreppet kan utgöra ett sådant begrepp.

Vardagslivet som förenande länk

"Att få vardagslivet att gå ihop" är ett uttryck som kom fram i en del intervjuer i forskningsprojektet, inte minst från de kvinnliga planerare som försökte utveckla "jämställdhet" i planeringen. Vardagslivets organisation är emellertid inte en fråga för endast praktiker. Filosofer som Agnes Heller och Henri Lefebvre har använt sig av begreppet i sina verk och många forskare inom samhällsvetenskapen har försökt att utveckla det för specifika områden.

Sociologen Kerstin Bohm, som analyserat medborgarnas roll i planeringen, betonar att staden kan förstås som en ram för vardagslivet, det är ur det perspektivet man skall förstå hur "medborgarnas intresse för och kunskaper om markens användning och den byggda miljön alstras" i dagens samhälle. Med hjälp av Agnes Heller preciserar hon begreppet vardagslivet på följande sätt: Vardagslivet utgör "totaliteten av den enskilda människans handlingar för sin reproduktion, vilka samtidigt skapar möjligheten för den samhälleliga reproduktionen".⁴⁵

Enligt Bohms tolkning har vardagslivet inte en sekundär underordnad roll i samhället, dess krav är lika nödvändiga och viktiga som produktionens. Det är genom vardagslivets aktiviteter som marknaden och produktionen kan utvecklas. Det är i enlighet med denna tolkning jag vill se förhållandet mellan reproduktion och produktion i planprocessen – båda behövs och bör ha samma status för att förverkliga ett socialt hållbart samhälle. Vardagslivet får på så sätt en betydelse som inte bara omfattar vård och omsorg utan också lönearbetets aktiviteter, liksom individens resor till och från arbetet, allt sett ur individens perspektiv.

Planeringsverkligheten är emellertid en annan. Vardagslivet försummas systematiskt på den översiktliga nivån – en generell iakttagelse är att människor av kött och blod lyser med sin frånvaro i de kommunala översiktplanerna. Istället kännetecknas planeringen snarare av en situation som beskrivits av Henri Lefebvres på följande sätt: "i varje urbanistiskt projekt finns ett program för vardagslivet förborgat".⁴⁶ Det uttalande är utgångspunkten för Ann-Cathrine Åqvists reflektioner kring vardagslivet och enligt hennes tolkning innebär det att vardagslivets organisation byggs in i plandokument utan att bli uttalade, sådana

program tas för mer eller mindre självklara och tillåts inte diskuteras.⁴⁷

Begreppet vardagsliv kan således både kopplas till kvinnors traditionella erfarenhetsvärld och ses som ett medel att överbrygga gapet mellan reproduktion och produktion. Att använda sig av vardagslivsperspektivet i planering är alltså att både ta en annan utgångspunkt än det traditionella och ett medel att synliggöra gömda antaganden och erfarenhetsvärldar. På så sätt blir det också möjligt att lyfta fram kvinnors och mäns sätt att organisera vardagslivet.

En feministisk kunskapssyn för planering

Andra planeringsteoretiska frågor som är av intresse när man vill utveckla ett genusperspektiv är dels planerarens relation till dem som planeringen skall gynna, det vill säga synen på planeringens subjekt respektive objekt, dels vilken kunskap som planeringsprocessen bygger på. Också synen på "den andra" är av teoretiskt intresse.⁴⁸ Norskan Sigrun Kaul ställer två förhållningssätt mot varandra: "omveltning" och "addisjon".⁴⁹ Med hänvisning till norska erfarenheter påpekar hon att kvinnor kommer att förbli "de andra" om integration av kvinnors intressen sker enbart genom addition till rådande system, eftersom ett sådant synsätt bygger på att det är kvinnorna som skall ändra sitt beteende. "Omweltning" däremot innebär att planeringen tillförs inte bara ett försummat kvinnoperspektiv utan också aktörer och kunskap som kan ställa nya frågor kring planeringens självförståelse och grundläggande föreställningar.

Leonie Sandercock för en likartad diskussion utifrån erfarenheter från framförallt USA och Australien.⁵⁰ Hon har en vision om "insurgent planning" det vill säga en upprorisk planering. Hennes beskrivning av Insurgent

Planning Histories (upproriska planeringsfall) utgår från att planering av den multikulturella staden behöver andra utgångspunkter än det modernistiska paradigmet, det vill säga det behövs ett erkännande av att det finns skillnader mellan olika brukares inflytande och makt. Hon framhåller att det är skillnad på att skriva om historien genom att lägga till bortglömda delar och att skriva om den genom att använda nya begrepp och införa analyskategorier som kön och ras. Hon ställer bland annat frågan om det finns någon planeringslagstiftning som någonsin försökt att bredda kvinnors möjligheter att delta i det offentliga livet.

Dessa kritiska analyser knyter an till två planeringsteoretiska förhållningssätt eller ansatser, den rationella och den kommunikativa. Den senare bygger på teorier av Habermas och Giddens.⁵¹ Medan den rationella ansatsen betonar planerarens roll och kunskaper, står kommunikativ planering för en rad olika riktningar där betydelsen av både erfarenheter och kunskaper hos dem som planeringen är till för, lyfts fram och problematiseras. Något förenklat kan rationell planering beskrivas som uppifrån-planering, planeraren planerar *för* medborgarna. En kommunikativ planeringsprocess sker däremot företrädesvis underifrån, *med* medborgarna. Den senare ansatsen har emellertid inte fått något nämnvärt genomslag i planeringspraxis då dess teorier utmanar de rådande maktstrukturerna i samhället. I praktiken sker dock en viss inblandning av kommunikativa metoder i den rationella planeringen, mer eller mindre medvetet. Plan- och bygglagen i sin nuvarande lydelse betonar att det obligatoriska samrådet skall ge medborgarna möjlighet att påverka en plans utformning under processen, inte bara bli informerade om dess innehåll, dock utan att utveckla konsekvenserna av detta.

Den rationella planeringen bygger bland annat på synen att de allmänna intressena delas av alla på ett likformigt sätt. Dessa intressen ställs mot olika enskilda intressen i planeringsprocessen. Detta synsätt kan för Sveriges vidkommande uppfattas som en kvarleva från välfärdssamhällets uppbyggnad då det goda samhället för alla medborgare skulle skapas och där begreppet behov passar väl in, det handlade om att "lägga livet till rätta" för medborgarna.

Idag ifrågasätts emellertid det rationella förhållningssättet, inte minst av en rad feministiska teoretiker.⁵² Feministisk epistemologi bidrar här med att kritisera rådande system för att finna kunskaper och lyfter fram just betydelsen av kvinnors upplevda erfarenheter och kunskaper. Feministisk epistemologi är emellertid inget enhetligt begrepp vilket till exempel Sandercock och Forsyth framhåller, utan kunskaper är till sin natur dialektiska.⁵³ Feministiska frågeställningar har, och skall ha, både frigörande och kritisk kraft, diskussionen kommer alltid att pågå. För planerare innebär det att de måste lära sig att leva med ostabila paradigmer, menar Sandercock och Forsyth. De tar också upp exempel på annorlunda former av kunskapsförmedling som kan användas i planering: "talandet" (inklusive muntliga berättelser och "skvaller"), "lyssnandet" ("the social police of everyday life"), "tyst eller intuitiv kunskap" samt "skapandet av symboliska uttryck" till exempel i form av (mural)målningar och musik.⁵⁴ Något exempel på dessa metoder har jag inte funnit i svensk planering, men det är onekligen spännande tankar.

Exempel på vardagslivsperspektivet

I projektet om genusperspektivet i översiktlig planering anslöt sig några av fallstudierna i sin verksamhet till det kommunikativa angrepps-

sättet, varvid innebörden av de allmänna intressena problematiserades och kunskaper för planeringen söktes genom nya former. Till exempel hade man engagerat kommuninvånare för att i studiecirkeln form ta fram ett relevant kunskapsunderlag för planeringen i just deras kommun. Detta arbete kännetecknades av stor öppenhet från planerarna. Under inledningen av planeringsprocessen var deras roll underordnad, men de fanns till hands för att förklara när så behövdes. Kännetecknande är att just vardagslivserfarenheter kom fram genom arbetssättet.⁵⁵

Men det finns andra sätt att komma åt vardagslivserfarenheter som underlag för planeringen. Ann-Cathrine Åqvist har föreslagit användningen av tidsgeografiska studier som en planeringsmetod. Olika gruppers vardagliga rutiner kan fångas upp genom tidsdagböcker. Individernas förflyttningar under dagen har här bostaden som bas, det vill säga utgår från den privata sfären. Eftersom fokus sätts på individer, det vill säga på kvinnor och män, inkluderas också ett könsperspektiv. Metoden har så vitt jag vet inte används konkret i någon svensk planeringsprocess.

Användning av könsuppdelad statistik är, som jag ser det, ytterligare ett värdefullt medel för kunskapsframställning för planeringen trots sin positivistiska och rationella karaktär. Sådan statistik utnyttjas tyvärr inte särskilt ofta, trots att svensk statistik skall vara könsuppdelad och metoder för att använda geografiska informationssystem i planeringen är under utveckling.⁵⁷ En del kvinnliga planerare framhöll i intervjuerna just värdet av god statistik kring män och kvinnor – siffror är talande och svåra att argumentera emot om de presenteras på ett seriöst sätt. Statiska centralbyrån har utvecklat en databas, JämIndex, där data sammanställts kommun- respektive

länsvis för 15 variabler relaterade till jämställdhetsmålen.⁵⁸ Utifrån de olika värdena har sedan en ranking gjorts. Även om man kan ifrågasätta själva rankingsystemet innehåller databasen värdefulla uppgifter som kan användas av respektive kommun för könsteoretiska analyser.

Det är nämligen oerhört viktigt att analysera framtagna värden ur ett könsteoretisk perspektiv där begrepp som vardagsliv och reproduktion kan vara till nytta, något som följande exempel får illustrera. I en rapport över regionförstoring i Stockholm-Mälardalen undersöktes sambandet mellan löner, utbildning och pendlingsavstånd.⁵⁹ Det visade sig att det är framförallt högutbildade män som är beredda till längre pendlingssträckor, något som i sin tur leder till högre lön. Högutbildade kvinnor pendlar inte alls i samma utsträckning, inte heller lågutbildade kvinnor och män. Resultatet är att regionförstoringen leder till ökade inkomstklyftor mellan kvinnor och män. Som förklaring till varför kvinnor inte gynnas anger man att kvinnor har mer begränsade möjligheter att pendla och dra nytta av en större arbetsmarknad. Denna iakttagelse ledde till följande uttalande: "Utvecklas och frigörs inte kvinnors möjligheter att ta del av allt större lokala arbetsmarknaders möjligheter till specialisering begränsas inkomsteffekterna av regionförstoring."⁶⁰ Man sätter därför sitt hopp till kvinnors fortsatta frigörelse och ökad utbildning.

I det fortsatta resonemanget framgår att det är kvinnorna som i framtiden skall dra full nytta av regionförstoringens effekter, man utgår alltså från att samma förutsättningar automatiskt gäller för män och kvinnor idag, och att kvinnor inte helt ut förstått regionförstoringens fördelar. I rapporten saknas en medvetenhet om varför det uppstår ökade

inkomstklyftor, liksom en analys av varför såväl hög- som lågutbildade kvinnor inte pendlar mer än vad de faktiskt gör. Här handlar det både om bristande genuskunskaper och analyser.

Genom vardagslivsperspektivet synliggörs emellertid det nödvändiga obetalda arbetet som idag framförallt utförs av kvinnor. Vi lägger ner ungefär lika mycket tid på avlönat och oavlönat arbete i alla former, mellan 130 och 135 miljoner timmar per vecka. Idag står kvinnorna för ungefär 65 procent och männen för 35 procent av den aktiva värden av de egna barnen. Av allt oavlönat hushållsarbete (matlagning, disk, städning och tvätt) står kvinnor för ca 70 procent och män ca 30 procent.⁶¹

Dessa siffror talar sitt tydliga språk. De visar varför kvinnor idag inte är benägna att pendla långa sträckor för ett eventuellt bättre betalt jobb. Någon i hushållet måste ta hand om barnen, de skall lämnas och hämtas på dagis med allt kortare öppettider eller i skolan, de skall skjutas till fritidsaktiviteter och så vidare. Det kan även handla om att ta hand om åldrande föräldrar. Det är svårt att få tiden att räcka till för både långpendling och omsorgs- och hushållsarbete. Att kvinnor oftast svarar för dessa uppgifter beror främst på en könssegregerad arbetsmarknad samt en traditionell fördelning av uppgifter relaterade till omsorg och vård av familjen. Denna fördelning styrs till stor del av att kvinnor har lägre löner än män, även när hänsyn tas till utbildning och yrkeslivserfarenhet. Så länge ett behov av omsorg finns och det förväntas bli löst ungefär som idag, måste någon i hushållet sätta av tid och kraft för ändamålet. En analys utifrån vardagslivsperspektivet som beaktar reproduktionsvillkor hade kunnat leda till en analys även av den sociala infrastrukturen i regionen och därmed till andra förslag till

åtgärder. Kanske kommer det tredje nya delmålet för jämställdheten att underlätta detta synsätt då det tydligare än tidigare betonar ”en jämn fördelning av det obetalda hem- och omsorgsarbetet”.⁶²

En vision för framtiden

Nyckelbegrepp i min analys över hur planeringen skulle kunna formuleras ur ett könsteoretiskt perspektiv har varit produktion respektive reproduktion med vardagslivet som förenande länk. Även Lena Gemzöe använder sig av begreppen produktion och reproduktion när hon analyserar rådande förhållanden och formulerar en utopi för framtiden, dock inte med fokus på samhällsplanering utan mer på generella samhällsförändringar.⁶³ Hon går till och med ett steg längre och vill sätta reproduktion *före* produktion när hon frågar sig hur vi skapar ett ”samhälle där de bästa förutsättningar för mänsklig blomstring finns utifrån de behov vi har som sexuella varelser, som människor i behov av omsorg och nära relationer, liksom intensiv omsorg i början och slutet av livet *utan* att detta leder till ojämlikhet?”⁶⁴ Hon framhåller att det som pågår i den privata sfären inte är mindre politiskt än det som pågår i den offentliga. Hennes förhoppning är att i framtiden får alla aspekter på omsorgsarbete sitt legitima värde och att alla dess sysslor delas lika mellan män och kvinnor.

Gemzöe betonar kvinnor som grupp i sin analys av samhället och produktionens respektive reproduktionens villkor. Detta synsätt står, som hon framhåller, mot postmodernismens fokusering på individer och på skillnader mellan olika kategorier av kvinnor. Hon framhåller, i likhet med Connell, att det är viktigare att undersöka de hierarkier som skapat skillnader, än skillnaderna i sig. Hon menar

också att ”kvinnor som grupp” måste, för att möjliggöra politisk förändring, omvandlas ”till ’människor med feministisk samhällssyn’ – där även män och andra genuskategorier kan ingå”.⁶⁵

Det är min förhoppning att även fysisk planering skall kunna bidra till dessa förändringar genom ett annorlunda förhållningssätt, det vill säga ett sätt som i huvudsak inte baserat på dagens rationella ovanifrån perspektiv med fokus på produktionens krav. Utifrån mina egna erfarenheter av ”könsneutral” planering har jag emellertid ett mer pragmatiskt förhållningssätt vad gäller relationen mellan reproduktion och produktion. De två områdena kan och bör balansera varandra, något den horisontella axeln i figur 2 visar på.

Det paradoxala är att en planering som tar sin utgångspunkt i en likvärdig behandling av reproduktion och produktion, men inte beskrivs utifrån kvinnors och mäns intressen, önskemål och drömmar, blir könsneutral i ordets rätta bemärkelse och därmed också jämställd. Kanske är det därför som folkhemets och efterkrigstidens planering med grannskapsenheter och god service kan uppfattas som en förhållandevis jämställd planering trots all avsaknad av uttalade jämställdhetsambitioner. Det som däremot fanns med var ett medvetet program för reproduktionssfären.⁶⁶ Liknande tankar har framförts om dagens flerkärnestruktur i Stockholms regionplan (RUFSS) – kanske utgör den en ”avkönad” struktur som inte heller grundar sig på jämställdhetsprinciper.⁶⁷ Vad som kommer att förverkligas av denna plan är svårt att förut säga, många aktörer skall medverka i genomförandet av RUFSS, vars roll är att vara vägledande, inte styrande. Det intressanta med dessa exempel är emellertid inte främst den fysiska utformning av respektive modell utan

hur man förhåller sig till reproduktionens respektive produktionens krav.

Hur stort utrymme reproduktionens område får i morgondagens planering beror i hög grad på hur styrkeförhållandena ser ut mellan marknad och produktion å ena sidan, och kommun/landsting/region å andra sidan, liksom synen på och intresset för reproduktionsrelaterade frågor hos de politiska makt-havarna. En medvetenhet hos samhällsplanerare och politiker om reproduktionens betydelse för utveckling av de generella jämställdhetsmålen är dock nödvändig av precis samma skäl som riksdagskvinnornas värnande om den välfärdspolitik som möjliggjort för kvinnor att delta i arbetslivet och i politiken.

Noter

- 1 Maud Eduards: *Om kvinnors organisering och feministisk teori*, Liber 2002.
- 2 Mitt intresse för kombinationen av dessa fyra områden beror helt enkelt på att jag under mina snart 40 år som yrkesverksam arbetat både som praktiker och forskare inom såväl planering som jämställdhets/genusområdet.
- 3 Mary Gail Snyder: "Lessons from Feminist Epistemologies", *Berkeley Planning Journal* 1995:10, s. 99, min kursivering.
- 4 Tora Friberg och Anita Larsson: *Genusperspektiv i översiktlig planering*, Rapport och Notiser nr 148 1997; Tora Friberg och Anita Larsson: *Att bedriva jämställdhet med kommunal översiktplanering*, Rapport och Notiser nr 157 2000; Tora Friberg och Anita Larsson: *Steg framåt. Strategier och villkor för att för verkliga genusperspektivet i översiktlig planering*, Rapport och Notiser nr 162 2002. Alla tre publicerade på Institutionen för kulturgeografi och ekonomisk geografi, Lunds universitet. Rapporten *Steg framåt* är tillgänglig på <http://www.bth.se/fou/>.
- 5 SFS 1987:10.
- 6 Vägslag (SFS 1971:948), Lagen om byggande av järnväg (SFS 1995:1649). De transportpolitiska målen redovisas till exempel i *SIKA: Etappmål för ett jämställt transportsystem*, 2002.
- 7 SFS 1998:1634, s 1.
- 8 Sambandet mellan den kommunala översiktsplanen och nya former av regional planering diskuteras till exempel i *Eurofutures & Nordregio: Sveriges regionala indelning – om tillväxtperspektivet får råda*, en av underlagsrapporten för Ansvarsutredningen 2005.
- 9 Kap 1 §1 i Plan- och bygglagen.
- 10 Regeringens proposition 1985/86: I den framhålls på s. 459 med all tydlighet att i begreppet "jämlika och goda sociala levnadsvillkor" inryms såväl jämlikhet som jämställdhet mellan män och kvinnor För en utförligare redogörelse för behandlingen av jämställdhet i förarbetet till Plan- och bygglagen se Anita Larsson: "Återupprätta jämställdheten i Plan- och bygglagen!", *Plan. Tidskrift för samhällsplanering*, nr 1, 2003. För nu aktuellt förslag till revidering av Plan- och bygglagen se Anita Larsson: "Förslag till reviderad PBL synat med genusglasögon", *Plan. Tidskrift för samhällsplanering*, nr 1-2, 2006.
- 11 Proposition 1985/86:1 Ny Plan- och bygglag.
- 12 Proposition 2001/02:20: Infrastruktur för ett långsiktigt hållbart transportsystem, s. 25.

- 13 Nya mål antogs av riksdagen den 16 maj 2006, se Proposition 2005/06:155. Målen finns presenterade på www.regeringen.se under näringsdepartementet (hämtat 06.06.09)
- 14 *Gör det jämt. Att integrera jämställdhet i verksamheten*, Näringsdepartementet 2001. Finns tillgänglig på www.sweden.gov.se/sb/d/468/a/2388 (hämtat 06.06.12).
- 15 Exempelvis av länsstyrelserna i Skåne, Dalarnas län och Östergötland.
- 16 *Hela samhället, Jämställdhetsaspekter på fysisk planering och byggd miljö*, Boverket Rapport 1996. Helena Lundkvist: *Ojämsställdhetens miljöer*, Svenska kommunförbundet 1996; *Jämna Steg*, Boverket 2006, är en färsk rapport som huvudsakligen utgör en sammanställning av material från länsstyrelser och regeringskansliet.
- 17 Som en indikator på detta kan nämnas att *Kvinnovetenskaplig Tidskrift* 1982 hade ett temanummer om boende, bebyggelse och kvinnors vardag men sedan dess har, så vitt jag vet, inga artiklar om boende och planering publicerats i tidskriften. Exempel på genusforskare som har arbetat med genusperspektivet är Tora Friberg (inom transportområdet) och Birgitta Andersson och Carina Listerborn (med frågor relaterade till trygghet och säkerhet). Gemensamt är att de inte problematiserar själva planeringsprocessens eller verksamhetens sätt att hantera "jämställdheten".
- 18 Näringsdepartementet 2001, s. 33.
- 19 SOU 2005:77.
- 20 Proposition 2005/06:155, s. 1.
- 21 SOU 2005:66, s. 463.
- 22 Ibid, s. 463.
- 23 Se till exempel Gunhild Hammarström: *Trygghet och omvårdnadsbehov: Förhållningssätt och föreställningar om prioriteringar och kriterier för beslut om särskilt boende*, PrioriteringsCentrum, Rapport 2004:7.
- 24 Robert Connell: *Om genus*, Daidalos 2003, s. 21.
- 25 Ibid, s. 22.
- 26 Ibid, s. 22.
- 27 Det finns dock vissa biologiska skillnader mellan kvinnor och män som är relevanta för den fysiska planeringen, det gäller exempel vid planering för trygghet och säkerhet i det offentliga rummet. En aspekt är att det är företrädesvis kvinnor som blir våldtagna, en djup kränkande handling.
- 28 *Stråkstudien för sträckan Malmö-Staffanstorps-Dalby-Sjöbo*, Banverket 2002, s. 57.
- 29 *Etappmål för ett jämställt transportsystem*, SIKa 2002.
- 30 Ibid, s. 31.
- 31 Ibid, s. 44.
- 32 Se till exempel Transek: *Jämställdhetsperspektiv på resvanor i järnvägssystemet. En litteraturstudie*, Rapport 2004:9, där det just framhålls att det finns omfattande kvantitativa studier av mäns och kvinnors resande men forskning behövs varför mäns och kvinnors resmönster ser ut som de gör och vilka mekanismer som till exempel styr fördelningen av förvärvs- och hemarbete.
- 33 Jenny Gustavsson Brandt och Sofia Lindblad: *Planering för ett jämställt järnvägssystem*, Rapport Järnväg och Samhälle 2005. Där talar man till exempel om intern och extern jämställdhet för att hålla isär jämställdhet inom organisationen och genusperspektivet i själva verksamheten.
- 34 Denna processbeskrivning gäller formellt för planärenden enligt Plan- och bygglagen. För utbyggnad av vägar och järnvägar finns motsvarande krav på ingående moment i processen.

- 35 Tora Friberg med flera: "Persontrafikens vita fläckar". *Om arbetspendling med kollektivtrafik ur ett jämställdhetsperspektiv*, Linköpings universitet 2004, s. 40.
- 36 3R-metodens användbarhet i planeringssammanhang diskuteras i Friberg och Larsson, 2002.
- 37 Lena Wängnerud: *Kvinnorepresentation. Makt och möjligheter i Sveriges riksdag*, Studentlitteratur 1999, s. 15–17. Begreppet närvarons politik har Wängnerud hämtat från Ann Philips: *The Politics of Presence*, Oxford University Press 1995.
- 38 Marsha Ritzdorf: "Feminist Thoughts on the Theory and Practise of Planning", *Readings in Planning Theory*, Campbell och Feinstein (red.), Blackwell 1996, s. 448.
- 39 Eva Mark: *Jämställdhetsarbete. Teorier om praktiker*, Jämställdhetskommitténs skriftserie 1, Göteborgs universitet 2000, s. 13.
- 40 Connell, 2003, s. 82–83.
- 41 Många frågor betecknas lätt som tillhörande "det privata" och bedöms därför inte som relevanta för den aktuella planeringen. Se till exempel Christine Hudson och Malin Rönnholm: "Uteslutande partnerskap?", Håkan Brynielsson (red): *På jakt efter en ny regional samhällsordning*, Svenska kommunförbundet 2003.
- 42 En konferens på temat "Jämställd infrastruktur – samhällsplanering i teori och praktik" hölls i Skellefteå oktober 2002. Flera inlägg handlade om "mjuka värden" i samhällsplaneringen.
- 43 Se till exempel Gillian Rose: *Feminism & Geography. The Limits of Geographical Knowledge*, Polity press 2003.
- 44 Wängnerud, 1999.
- 45 Kerstin Bohm: *Med- och motborgare i stadsplanering. En historia om medborgardeltagandets förutsättningar*, Liber förlag 1985, s. 28.
- 46 Mats Franzen och Eva Sandstedt: "Boendets planering och vardagslivets organisation – kvinnan, familjen och staden", *Kvinnovetenskapligt tidskrift* nr 1 1982. De citerar Lefebvre: *Kritik des Alltagsleben, II*, Hanser, München 1961/1975.
- 47 Ann-Cathrine Åquist: "Vardagslivsperspektiv som planeringsredskap", Ingemar Elander (red): *Den motsägelsefulla staden. Vardagsliv och urbana regimer*, Studentlitteratur 2001, s. 123.
- 48 En intressant aspekt av vad som utgör "den andra" i planeringssammanhang är det faktum att frågor kring trygghet och säkerhet är det område som främst uppmärksammas av praktiker när det gäller jämställdhet i planeringen. Kanske beror det på att i detta sammanhang är "den andra" inte kvinnor utan företrädesvis en våldsman som hotar planerarens partner, mamma eller dotter.
- 49 Sigrun Kaul: "Vi skulle ju löpe med ulver: Integrering av kvinnor i planläggningen i et feministiskt perspektiv", Gunnar Olsson (red.) *Poste Restante: En avslutningsbok*, Nordiska institutet för samhällsplanering 1996.
- 50 Leonie Sandercock: *Towards Cosmopolis*, John Wiley & Sons 1998.
- 51 För en utförligare analys av olika teoretiska ansatser i samhällsplaneringen se Abdul Khakee: *Demokratin i samhällsplaneringen*, SOU 1999:113. Forskarvolym till "En uthållig demokrati", SOU 2000:1.
- 52 Främst vill jag framhålla Sandercock, Kaul samt Snyder, Campbell och Feinstein (red.): *Readings in Planning Theory*, Blackwell finns ett antal intressanta artiklar med feministisk infallsvinkel.
- 53 Leonie Sandercock och Ann Forsyth: "Feminist Theory and Planning Theory: The Epistemological Linkages", Campbell och Feinstein, 1996.

- 54 Sandercock och Forsyth, 1996.
- 55 Se Friberg och Larsson, 1997, om arbete med studiecirkel i Kil och Ryssby samt Friberg och Larsson, 2002, om användningen av arbetsgrupper i Göteborgs kommun. Arbetet i Kil behandlas också i Katarina Brattén och Bertil Lundberg: *Delaktighet och dialog. Översiktsplanering i Kils kommun på annorlunda vis*, Arbetsrapport 97:3 1996, Högskolan i Karlstad.
- 56 Åqvist, 2001.
- 57 Förkortas GIS och innebär att information om befolkningens kön, ålder liksom inkomst, hushållsstorlek, bilinnehav, kan kopplas till geografiska områden som kvarter, stadsdel eller ort.
- 58 JämIndex finns tillgängligt på www.scb.se under jämställdhet (hämtat 06.06.12).
- 59 Dahl, Einarsson och Strömqvist: *Effekter av framtida regionförstoring i Stockholm-Mälardalenregionen*, Rapport 1:2003, Temaplan AB. Rapporten framtagen på uppdrag av berörda länsstyrelser.
- 60 Dahl, Einarsson och Strömqvist, 2003, s. 49.
- 61 Data hämtade från Anita Nyberg: "Tillväxt i obalans. Om kvinnors och mäns sysselsättning, löner och hushållsarbete", Casten von Otter (red): *Ute och inne i svenskt arbetsliv. Forskare analyserar och spekulerar om trender i framtidens arbete. Arbetsliv i omvandling*, Arbetslivsinstitutet 2003:08.
- 62 Proposition 2005/06:155, s. 1.
- 63 Lena Gemzöe: *Feminism*, Bilda 2003.
- 64 Ibid, s. 164.
- 65 Ibid, s. 169.
- 66 Mats Franzen och Eva Sandstedt, 1982.
- 67 Gunnel Forsberg: "Visionen om en jämställd planering", Gunnel Forsberg (red.): *Planeringens utmaningar*, Uppsala Publishing House 2005.

Nyckelord

jämställdhet, genusperspektiv, översiktlig planering

Keywords

gender equality, gender perspective, strategic planning

Summary

"The power of space and place: On gender perspective in strategic planning", by Anita Larsson, senior lecturer at Blekinge Institute of Technology and docent at Lund University.

Spatial strategic planning generally focuses on public space and public arenas. By tradition they have been regarded as men's domains and gender neutral. At the same time, private space and private arenas have been considered to be women's domains. To what extent is the fact that today women and men are not only employed, but also expected to share the care of the home and family, reflected in the field of planning? Has it been able to include government's general goals for gender equality regarding these issues? Has it been able to bring an end the subordination of "private" in relation to "public"?

The authors experience is that the field of planning has not been successful in this respect. One reason is the lack of appropriate methodology. The challenge, especially for strategic planning, is embedded in the fact that its aim is to create spatial conditions for a future society characterized by gender equality. If contemporary inequality is taken for granted when plans for the future are prepared, such inequalities are likely to be perpetuated rather than changed for the better. Conversely, if the starting point is a hypothetical future society based on gender equality, women's traditional

domestic experiences regarding care and household duties may be disregarded. Such experiences must be incorporated, but the question is, how?

By analyzing planning praxis and policies of equal opportunities in relation to planning theory and feminist theory the dilemma is highlighted. The article argues that the dilemma may be averted by focusing on production/paid work and reproduction/unpaid work and by using the concept of "everyday life" instead of focusing on what are today identified as female and male needs and interests.

Anita Larsson

Programmet Fysisk planering
Sektionen för teknokultur, humaniora
och samhällsbyggnad
Blekinge Tekniska Högskola
371 79 Karlskrona
anita.larsson@bth.se
anita.larsson@zeta.telenordia.se